

'Gondnokság' – Az agrár-környezetjog funkciója és felépítése

I. BEVEZETÉS

Az ember természethez való viszonyát évezredek óta meghatározza az a mondat, amelynek részeként Isten felszólít, felhatalmaz bennünket, hogy hódítsuk meg a földet (Teremtés könyve 1, 28). „Az ember uralmát azonban nem értelmezhetjük úgy, mintha Isten saját dicsőségének kinyilvánítására teremtett világának kizsákmányolására, tönkretetésére, elpazarlására vagy elpusztítására kapott volna engedélyt. Ez az uralom semmi más nem lehet, mint *gondnokság* [...]”.^[1] Olyan gazdálkodás, *sáfárkodás*, amelynek alapja, hogy tiszteljük, sőt szeretjük is munkánk tárgyát. Dédapám, a nemeskeresztúri sáfár (gazdatiszt) „atyai” hozzáállása bizonyára már önmagában kizárta, hogy öncélúan felélje a termelés eszközeit, az általa kezelt erőforrásokat. Gazdasági érdekébe is ütközött volna, ha értékrendszere felborul, eszmei célját szem elől veszíti. Az alapösszefüggés azóta sem változott. Magyarországot 2011-ben a mezőgazdaság növekedése mentette meg a recessziótól, melynek alapját a termőföld és az élő környezeti elem szolgáltatja.

II. AZ AGRÁR-KÖRNYEZETJOG FELADATA

Az agrár-környezetjog *feladata* a régi gazdaszemlélet felélesztése. Ennek érdekében a természeti adottságokhoz igazodó, védelemre érdemes értékeket megőrző gyakorlat terjedését, illetve az agrár-környezetvédelmi törekvések eredményességének fokozását ösztönzi. *Feladata* végső soron a természeti környezet, az agrárium által érintett környezeti elemek mennyiségi és minőségi szempontú védelmének támogatása. Ehhez szorosan tapad egy kifejezetten emberközpontú cél, a fogyasztásra szánt mezőgazdasági termékek, élelmiszerek minőségének, szermaradvány-, illetve szennyezőanyag-mentességének

[1] *A kereszténység üzenete a természetről – Assisi Nyilatkozatok*, Assisi, 1986.

A nyilatkozat-csomagot öt világvallás (kereszténység, judaizmus, iszlám, buddhizmus, hinduizmus) jelentős képviselői jegyzik, akik a WWF (World Wide Fund – Vadvédelmi Világalap) alapításának 25. évfordulója alkalmából azért találkoztak Assisiben, hogy vallásaik tanítását ökológiai értékek mentén áttekintsék. „A kereszténység üzenete a természetről” című rész eszményként Szent Ferenc szellemiségét idézi meg, aki az ökológusok és a természettel való összhang megteremtéséért fáradozók védőszentjének tekinthető.

biztosítása (élelmiszer-biztonság). A feladatok, célok jogi eszközökkel érhetőek el, a közvetett, gazdasági befolyásolásra alkalmazott ösztönző eszközök sem nélkülözhetik a jogi kereteket. Az emberi fogyasztásra szánt termékek minőségbiztosítására, szennyező anyagoktól való mentességére, általában az élelmiszerbiztonság fokozására irányuló agrár-környezetvédelmi célban a gazdasági szempontok összefonódnak a társadalomvédelmi szempontokkal. Az agrár-környezetvédelem társadalmi hasznossága tehát sokrétű. Megfelelő jogi szabályozás esetén az agrárium által érintett környezeti elemek védelmének éppúgy hatékony eszköze, mint az élelmiszerbiztonság fokozásának.^[2] A nemzetgazdasági hasznosság az előbbi tényezőknek köszönhető emberi egészségjavulás mellett a kereskedelmi előnyökben is megmutatkozik. Magyarország számára a mezőgazdasági termékek előállításának *minőségi iránya* kínál ésszerűen kiaknázható agrárgazdasági kitörési lehetőséget, hiszen a mennyiségi szempontú világpiacon versenyképességünk nem lehet átütő erejű és kevésbé fokozható. Az agrár-környezetgazdálkodás kiváló beltartalmi értékkel bír, szennyezőanyag-, illetve peszticidmaradvány-mentes termékei azonban komparatív előnyt biztosíthatnak. Az agrár-környezetgazdálkodás ideális terepe, az ún. mozaikos természeti alapszerkezeten alapuló *mozaikos vidékgazdaság és mezőgazdasági földhasználat* kialakítása gazdasági,^[3] illetve természetvédelmi szempontból is szerencsés, ezért fenntartandó, sőt elterjesztésre is érdemes termelési szerkezetnek tekinthető.

A járulékos gazdasági előnyök lététől azonban nem tehető függővé az *agrár-környezetvédelmi programok* működtetése, mivel az agráriummal szemben támasztott, jog által is megerősített praktikus követelmény, a *fenntartható fejlődés*^[4] szempontjából elengedhetetlenek. E programok beindításához, a gazdaszemlélet felélesztéséhez a jogalkotó az anyagi ösztönzést is felvette eszköztárába. A támogatás a földhasználati piramis elvét követve, ott a legnagyobb, ahol a közigazgatás közjogi szerződésekkel korlátozza a termelő magán-autonómiáját a tájmegőrző funkciók fenntartása érdekében.^[5] A termelő oldalán

[2] Az agrár-környezetvédelem egyben az *élelmiszerlánc* egyik láncszeme, fogalmi alkotóeleme is [ld. az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény mellékletének (*Fogalommeghatározások*) 21. pontját].

[3] Az ún. optimális üzemméretre törekvő birtokpolitika elaprózódással kapcsolatos aggodalmi részben alaptalanok, van helyük a kis- és törpebirtokoknak is, méretük csak látszólag áll ellentétben az életképességgel, ha ugyanis a törpebirtokok az adott kistérségben található, helyi piacokra, és valódi szociális boltok polcaira termelnek, akkor a lokális igények kielégítésével egyidejűleg megfelelő jövedelemhez is juthatnak, így működött ez évszázadokon keresztül. A rendszer kialakításának (újraszervezésének) alapfeltétele a vásárlói tudatosság – több uniós országban már tapasztalható, a termékválasztási döntéseket meghatározó – fejlődése.

[4] A fenntartható fejlődés jogi természetével, normatív tartalmával kapcsolatban *Fitzmaurice* alapos feldolgozása (ld. *Fitzmaurice*, 2009, 79–87.) igazolni látszik a sejtést, miszerint a nemzetközi jogászok parázs vitát folytatnak erről a kérdéstről. A hazai eszmecsere is hasznos e tárgyban, a fogalom *soft law-jellegét* azonban – jogpozitivistá értelemben – tagadhatóvá teszi a magyar környezetvédelmi törvény, mivel normatív meghatározást ad rá nézve [1995. évi LIII. törvény, 4. §, 29. pont].

[5] Olajos, 2010, 188.

a haszon a *szereződéses önkorlátozás* racionális oka, ha az eszmei megalapozás, a hagyomány- és természettisztelet nem lenne elég.

A környezeti szempontok figyelembe vételére, illetve a környezetvédelmi követelmények integrálására irányuló törekvések, valamint az ezek eredményeképpen kibontakozó folyamat hatására ma már elengedhetetlen jellemzője az agrárjognak az *ökológiai színezet* („ökologische Tönung”).^[6] A XX. század végétől az agrár-környezetvédelem mögött egy rendkívül ígéretes, ráadásul uniós segítséget (társfinanszírozást) élvező program áll, amelynek nemzeti jogba ültetését, illetve végrehajtását ugyanakkor kötelezővé is teszi a tagállamoknak az uniós jog. Az agrár-környezetjogi normák címzettjei minden tagállamban biztosítják a környezeti elemek, élőhelyek védelmét, a biológiai sokféleség, a kultúrtörténeti, „agrikulturális” (pl. hagyományos gyümölcsstermesztés) és tájképi értékek megőrzését a mezőgazdasági területeken.

Az agrár-környezetvédelmi jog feladata tehát egyrészt a *védelmi funkció*, a környezetterheléssel szembeni védelem, illetve a *korlátozó funkció* betöltése, azaz a mezőgazdasági tevékenység „megkötése” az ökológiai célok teljesülése érdekében.^[7] A korlátozó funkció a természetvédelmi, a tájvédelmi, és ezekkel összefüggésben az agrár-természetvédelmi jog előírásaiban nagy hangsúllyal bír. Az agrár-környezetvédelmi jog gyűjtőfogalma magába foglalja továbbá a vízvédelmi, növényvédelmi, vegyszerhasználati, egyes agrárstruktúrát meghatározó, hulladékgazdálkodási (kiemelten a megfelelő tápanyag-visszaforgatást biztosító), takarmány, élelmiszerjogi, illetve immissziós és agrár-géntechnológiai tevékenységet szabályozó normákat is,^[8] amelyekben szintén a korlátozó funkció dominanciája fedezhető fel.

Kezdetben történetileg a mezőgazdasági igazgatás keretében állítottak fel környezetvédelmi korlátokat, majd kiterjedt a védelem az egyes állat- és növényfajok védelmére, élőhelyeik megóvására is. A korábbi szektorális megközelítés helyett ma már sokkal inkább a fenntartható fejlődés alapjainak megteremtése, a környezet és fejlődés együtt kezelése a cél^[9] valamennyi – így az *agrárszektor* – működtetése során is. Azon összefüggés alapján, miszerint a *környezeti* fenntarthatóság elérése közös előfeltétele a *gazdasági és társadalmi* fenntarthatóságnak (sem gazdaság, sem társadalom nem létezhet a megfelelő állapotú környezet szolgáltatásai nélkül), a környezetgazdálkodás már akkor is hasznos lehetne valamennyi fenntarthatósági irányra nézve, ha *csak a környezeti* szempontokra koncentrálva jelenne meg az agrárszektorban. A többfunkciós mezőgazdaság elérését célzó agrár-környezetvédelmi (agrár-környezetgazdálkodási) szabályozás azonban a fenntartható fejlődés *mindhárom* pillérét hangsúlyosan megjeleníti. Amennyiben az agrár- és minden egyéb (gazdasági, közlekedési stb.) szektor *egésze* az agrár-

[6] Ezt a folyamatot nevezi Norer „ökologizálódásnak” (Ökologisierung). (Norer, 2005, 15.)

[7] Turner - Werner, 1998, 204–205.

[8] Turner - Werner, *i. m.*, 205.

[9] Bércesi, 2008, 1219.

környezetvédelemhez hasonlóan, *ténylegesen* figyelembe venné a környezeti fenntarthatóságot, akkor *ökológiai szempontból* nem csak *hosszú távon biztosíthatnánk az életminőség javítását és a sokféleség megőrzését*,”^[10] nem csak elodáznánk az ökológiai rendszer felborulását, hanem valóban megelőznénk és elkerülnénk azt. Ezt a célt nem sikerül következetesen szem előtt tartani. A gazdasági növekedés „természetes igénye”, amely minden ország mindenkori célja jelenleg – fontosabbnak mutatkozik. Az Unió *EURÓPA 2020 Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája* [COM(2010) 2020 végleges] szerint Európa mindhárom lehetséges útja 2020-ig *növekedést* ígér, és a legszerencsésebbnek tartott forgatókönyv szerint „Európa teljes mértékben visszatér a korábbi növekedési ütemhez, és növeli annak a lehetőségét, hogy azt meg is haladja”.^[11] Véleményem szerint, a tervezett gazdasági növekedés ugyan lehetővé teszi, hogy az Unió „korlátos erőforrásokkal működő világban is prosperáljon”, *de csak átmenetileg*. A *véges* természeti tőkét eleve lehetetlen megőrizni a gazdaság, akár lassú, akár gyors, de mindenképpen *végtelen* növekedése mellett. Utóbbi tehát egyenesen kizárja az Unió arra vonatkozó céljának teljesülését, hogy „megelőzze a környezetkárosodást, a biodiverzitás csökkenését és az erőforrások nem fenntartható használatát”.^[12] Nem tudom kifejezni azt az örömet, amit éreznék, ha sikerülne megtalálni – talán a technika bámulatos fejlesztésének eszközével^[13] – az ellentmondás feloldását. Az lenne Európa és a világ egyetlen, végtelen, valóban fenntartható útja. Az agrár-környezetvédelmi jog a maga területén megtalálta ezt az utat, és a rajta maradáshoz, feladatai ellátásához szükséges feltételrendszert.

III. ELHATÁROLÁSI KÉRDÉSEK

Előjáróban tisztázást igényelnek *egyes elhatárolási kérdések*, elsősorban az, hogyan viszonyulnak az *agrárjogi* normák a környezetvédelmi joghoz, ami jelentős mértékben meghatározza valamennyi környezetjoggal alkotott aktuális *metszet*-terület tartalmát és szabályozási módszereit is.

A környezetvédelmi kerettörvényt (a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény, Kt.) anyajogszabállyá emeli a jogalkotó,

[10] A fenntartható fejlődés normatív fogalma (Kt., 4. § 29. pont) – szándéka szerint vagy annak ellenére – borúlátó jogalkotói őszinteséget mutat: ha csak *hosszú távon* tudjuk fenntartani a biológiai sokféleséget, a fajokat, amelyek létalapunkat képezik, akkor csak *hosszú ideig* marad fenn maga az emberiség is, fajunk kihál saját környezetromboló életvitele miatt, kizárólag a kihálás időpontja bizonytalan.

[11] COM(2010) 2020 végleges, A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE, 10.

[12] COM(2010) 2020 végleges, 16.

[13] A jelenlegi legjobb környezetkímélő technológiák magas erőforrás-hatékonysága esetén is „hosszú távon” felemésztí a forrásokat a korlátlan növekedés. Ha ragaszkodunk utóbbihoz, akkor félok, hogy csak az jelent valódi megoldást, ha a rendelkezésre álló tér jelenlegi végességének problémáját is áthidaljuk.

kizárólag annak rendelkezéseivel összhangban rendelkezhetnek külön törvények az erdőkről, a termőföldről, a halászatról, a területfejlesztésről, a vadgazdálkodásról a vízgazdálkodásról, a hulladékokról és a veszélyes anyagokról.^[14] Az élővilág változatossága, élőhelyeinek megőrzése, a tudományos, kulturális vagy esztétikai értékekkel bíró területek, képződmények, létesítmények megőrzése és helyreállítása érdekében szintén csak a környezetvédelmi kerettörvénnyel összhangban rendelkezhetnek külön törvények a természet és a táj védelméről, az állatvédelemről, továbbá az állategészségügyről, valamint a növényvédelemről, növényegészségügyről.^[15] A vonatkozó, csak példálózóan felsorolt törvények tehát *általános-különös* viszonyban állnak a környezetjogi anyajogszabállyal.

Az agrárjog részterületeinek többsége más jogterületekhez viszonyítva is különösen kitett a változásoknak. A környezetjog sem tekinthető statikusnak, kiváltképpen igaz ez a *természetvédelemre*, amely a környezetvédelmi szabályozás politikailag legérzékenyebb, legátitottabb és legvitatottabb területe világszerte,^[16] mint a területfejlesztési szakemberek, a gazdák, gazdaszövettségek és a természetvédők által képviselt érdekek drámai ütköztetésének terepe,^[17] noha a környezeti fenntarthatóságra törekvés objektív szükségszerűség, az értékválasztás determinált. A helyes irányt felismerve az Európai Unió 2001-ben célként tűzte ki, hogy a biológiai sokféleség Unión belüli csökkenését 2010-re meg kell állítani. A fajkihálási rátát azonban nem sikerült regionális és nemzetközi szinten még jelentősen mérsékelni sem.^[18] A cél elérése pedig a jelen generáció szükségszerűen vállalandó, egyre sürgetőbb kötelezettsége, mivel a globális léptékű „genetikai erózió” hatásai az ökoszisztémák és ökoszisztéma-szolgáltatások teljes összeomlásáig vezethetnek. A biológiai sokféleség szempontjából a legkedvezőtlenebb hatások között szerepel a megváltozott földhasználat által okozott élőhely-pusztulás,^[19] ezért a nagy kihívást jelentő feladatok teljesítésének kitüntetett terepe a *mezőgazdasági területhasználat*.

A legerősebb agrárjogi kötődéssel rendelkező mediális környezetvédelmi szakterület, a *földvédelem* (így az agrár-környezetvédelmi jog földvédelmi részterülete is) szorosan kapcsolódik a természetvédelemhez „minthogy a védetté nyilvánítható tárgyak földeken helyezkednek el, vagy életfeltételeiket a földről

[14] Kt., 3. § (1) bek. d) f) g) j) k) l) m) n) pontok.

[15] Kt., 3. § (2) bek. a)-c) pontok.

[16] Franciaországban pl. az élőhelyek védelmét szolgáló területek kijelölése ellen politikai mozgalmat szerveztek a rurális tradíciók veszélybe kerülése miatt. 1996-ban az élőhelyvédelmi irányelv alapján kijelölendő nemzeti lista összeállításának munkálatait is hónapokra felfüggesztették. (Krämer, 2002, 297.)

[17] Beckwith - Thornton, 2004, 246.

[18] A tág határok között mozgó, de mindenképpen letaglózó becslések szerint százszoros-ezerszeres maradt az üteme a természetes „háttérkiháláshoz” viszonyítva.

[19] A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, COM(2010) 4 végleges, *A biológiai sokféleséggel kapcsolatos lehetséges uniós koncepciók és célkitűzések a 2010 utáni időszakra*, 2.2. A biológiai sokféleség csökkenésének következményei.

(földből) nyerik, és a védetté nyilvánítás a föld használatának meghatározott korlátozását jelenti, a természetvédelem jelentős részben földjogi intézmény is.”^[20] Ezt az összefonódást elismeri és erősíti a jogalkotó, deklarálva, hogy természetvédelmi oltalom alatt álló termőföldre – ha a természet védelméről szóló törvény másként nem rendelkezik – a termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény rendelkezéseit kell alkalmazni.^[21] Ebben a vonatkozásban tehát (a természetvédelmi oltalom alatt álló termőföldek esetében) a természetvédelmi jog *lex generalis*aként alkalmazandó a földvédelem joga. Az élettelen környezeti elemek (abiotikus tényezők) védelmét célzó mediális részterületek közé tartozó *földvédelem agrár-természetvédelemhez tapadása* azzal az összefüggéssel is alátámasztható, miszerint a flórában, illetve faunában megmutató környezeti problémák jelentős része éppen annak a talajnak a változásai-ból eredeztethető, amelytől az adott ökoszisztéma függ.^[22]

Az *agrár-környezetvédelmi jog földvédelmi részterülete* lefedi a *föld mennyiségi védelmének valamennyi irányát*, beleértve az ingatlanügyi hatóság földvédelmi eljárását is. A környezetvédelmi célú földhasználat szorgalmazása, a területpihentetési eszközrendszer, a nem mezőgazdasági területek első erdősítésének (ún. első kivitel) támogatással való ösztönzése stb. kétségtelenül az agrár-környezetvédelmi földvédelem tárgyi körébe esnek. Ezeket túl a környezetjoginál szűkebb *ingatlan-nyilvántartási jogi (agrárjogi) értelemben vett földvédelem*, a mennyiségi irány egyik fontos jogintézménye azzal az érveléssel elméletileg kizárható a tárgyi körből, miszerint a termőföld más célú hasznosításának esetei fogalmilag nem esnek az agrár-környezetvédelem tárgyi körébe, éppen a mezőgazdasági környezethasználat, illetve tevékenység megszűnése, a kérdéses területek *agrárszektoron kívülre* kerülése okán. Ezért fókuszál logikusan a – szűkebb értelemben vett – agrár-környezetvédelmi jog inkább a *talajvédelemre*. Utóbbi mondat ugyan helytálló, a megelőző érveléssel szemben azonban lehetséges „ellenbizonyítás”. A *földvédelmi eljárás*, azaz a termőföld mennyiségi védelmének érvényre juttatásával, valamint a termőföld más célú hasznosításának engedélyezésével kapcsolatos hatósági eljárás^[23] során ugyanis az ingatlanügyi hatóság az agrár-környezetvédelmi földvédelem közvetett tárgyát (dolog), a földrészletet – mint *egyben a használt környezeti elem részét* – védi meg azokban az esetekben, amikor termelésből kivonásához, különösen, ha a *végleges* más célú hasznosításához nem járul hozzá. A más célú hasznosítás engedélyezésekor valóban *agrárszektoron kívülre* kerül a földrészlet (a végleges forma esetében akár visszafordíthatatlanul), ám ennek *megelőzése* agrár-környezetvédelmi tevékenységnek is minősíthető.

Látszólagos ellentmondást rejtő elhatárolási kérdés a *természetvédelem-környezetvédelem rész-egész viszonyából* fakadó azon összefüggés is, miszerint

[20] Molnár, 1966, 173.

[21] 2007. évi CXXIX. törvény a termőföld védelméről, 1. § (5) bek.

[22] Hannam, 2008, 330.

[23] 2007. évi CXXIX. törvény a termőföld védelméről, 2. § d) pont, ld. még 7-20. §§.

az ábrázolásukkor felvázolható koncentrikus körök közötti „méretkülönbség” egy olyan gyűrűt eredményez, amelybe olyan környezetvédelmi tevékenységek is beletartoznak, amelyek nem hogy nem tekinthetők természetvédelminek, de azokkal gyakran ellentétesek, természetvédelem-ellenesek (pl. a talajjavítások, a vízrendezések stb.). Az említett környezetvédelmi tevékenységek és intézkedések adott esetben valóban kiolthatják a természetvédelmi törekvéseket, ezért a vonatkozó problémák megoldásának kulcsát a *zónajogi eszközrendszer* hatékony alkalmazása jelentheti. A természetvédelmi érdeket szolgáló, beavatkozásra érzékeny területeken mellőzni szükséges a komplex meliorációt, amennyiben az helyreállíthatatlan természetkárosodáshoz vezetne. Vízrendezési szükséghelyzetben egyedüli lehetőségként az utólagos élőhely-rekonstrukció, illetve rehabilitáció adódik, amely esetben nem területi alapon osztozkodnak a természetvédelmi és a környezetvédelmi érdekek, hanem az *időbeli* szukcesszióvitás oldja meg az érdek-összeütközés problémáját.

Az agrár-környezetvédelmi normák hatékony érvényesülése nem függ attól, hogy az agrár-környezetvédelmi jogot, vagy akár az agrár-természetvédelmi jogot a környezetvédelmi jog részeként, vagy önálló jogterületként ismerjük-e el. Az *agrár-környezetvédelmi jog* jogági-jogterületi besorolástól függetlenül kapcsolódási pontot képez az agrárjogi és a környezetjogi szabályozás között. Az önállóságot az osztó igazságosság jegyében kell definiálni, éppen azért is hangsúlyozom, hogy rámutassak *a terület kizárólagos környezetjogi vagy agrárjogi (tantárgyi, illetve jogterületi) betagolásának szükségtelenségére.*^[24] Ugyanakkor a szabályozás sajátos közvetlen tárgyai, az agrár-környezetvédelmi tevékenységek, az általuk okozott speciális környezeti károk, hatásfolyamatok (ld. pl. a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezése) egyaránt *feltételezik az önállóság bizonyos szintjének elismerését.* A hatásfolyamatok környezetjogi fogalmi rendszerének tisztázása végett az alábbi ábrán tesszük közzé.

[24] Szemléletes párhuzamot vonnék ehelyütt Erdély semlegességén alapuló történelmi helyzetével a török korban a nagy-, illetve középhatalmak ölelésében. Itt hasonlóan csak relatív önállóságról lehet szó, nem teljes függetlenségről.

A TERMÉSZET VÉDELMÉRŐL SZÓLÓ 1996. ÉVI LIII. TÖRVÉNYBEN SZEREPLŐ ZÓNATÍPUSOK		
TERMÉSZETI TERÜLET [Tt., 4. § b) pont]		
VÉDETT TERMÉSZETI TERÜLET [Tt., 4. § g) pont] Országos jelentőségű, egyedi jogszabállyal védett TÍPUSAI a Tt. 28.§-a szerint:		
1. NEMZETI PARK [Tt., 28. §]	2. TÁJVÉDELMI KÖRZET [Tt., 28. §]	
3. TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET [Tt., 28. §] (helyi jelentőségű is lehet)	4. (területtel védett) TERMÉSZETI EMLÉK [Tt., 28. §] (helyi jelentőségű is lehet)	
TUDOMÁNYOS REZERVÁTUM [Tt., 28. §]	BIOSZFÉRA-REZERVÁTUM [Tt., 29. §]	ERDŐREZERVÁTUM (védett természeti területi kategóriába sorolva) [Tt., 29. §]
ÉTT [61/2009. (V. 14.) FVM rendelet, 2. § 13. pont]	MTÉT [61/2009. (V. 14.) FVM rendelet, 2. § 38. pont]	
253/1997. (XII. 20.) KORM. RENDELET (OTÉK-RENDELET)		
ÖVEZET [OTÉK-rendelet, 1. számú melléklet, 73. pont]		
TERMÉSZETKÖZELI TERÜLET [30/A. §]	ÁLLAT- ÉS NÖVÉNYKERTEK TERÜLETEI [30/B. §]	
ERDŐTERÜLET [OTÉK, 28. § (1) bek.] 1. védelmi (védett és védő), 2. gazdasági rendeltetésű	VÍZGAZDÁLKODÁSI TERÜLET [OTÉK-rendelet, 30. § (1) bek.]	MEZŐGAZDASÁGI TERÜLET [29. § (2) bek.]
2003. ÉVI XXVI. TÖRVÉNY AZ ORSZÁGOS TERÜLETRENDEZÉSI TERVRŐL (OTRT)		
ORSZÁGOS ÖKOLÓGIAI HÁLÓZAT ÖVEZETE [OTrT., 2. § 21. pont]		
MAGTERÜLET [OTrT., 2. § 16. pont]	ÖKOLÓGIAI FOLYOSÓ [OTrT., 2. § 22. pont]	PUFFERTERÜLET [OTrT., 2. § 23. pont]
ORSZÁGOS (ILL. TÉRSÉGI) JELENTŐSÉGŰ TÁJKÉPVÉDELMI TERÜLET [OTrT., 2. § 19. és 33. pont]	ORSZÁGOS (ILL. TÉRSÉGI) KOMPLEX TÁJREHABILITÁCIÓT IGÉNYLŐ TERÜLET [20. § 34. pont]	NAGYVÍZI MEDER ÖVEZETE [12. § (2) bek. k) pont]
SZÉLERÓZIÓNAK KITETT TERÜLET [OTrT., 2. § 25. pont]	VÍZERÓZIÓNAK KITETT TERÜLET [2. § 40. pont]	
AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELMI VÍZJOG		
VÉDELEM ALATT ÁLLÓ TERÜLET (védett terület, védőövezet és védőterület) [221/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet a vízgyűjtő-gazdálkodás egyes szabályairól 2. § s) pont]		
SÉRÜLÉKENY VÍZBÁZIS VÉDŐTERÜLET [61/2009. (V. 14.) FVM rendelet, 2. § 54. pont]	GAZDASÁGI SZEMPONTBÓL FONTOS VÍZI FAJOK VÉDELMÉRE KIJELÖLT TERÜLET [Kt., 18.§]	
A TERMÉSZET VÉDELMÉRŐL SZÓLÓ 1996. ÉVI LIII. TÖRVÉNYBEN SZEREPLŐ ZÓNATÍPUSOK		
FELSZÍN ALATTI VÍZ ÁLLAPOTA SZEMPONTJÁBÓL FOKOZOTTAN ÉRZÉKENY TERÜLET [2. számú melléklet a 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelethez] Ide tartoznak a Nemzetközi Jelentőségű Vadvizek jegyzékébe felvett területek, továbbá a Natura 2000 vizes élőhelyei	FELSZÍN ALATTI VÍZ ÁLLAPOTA SZEMPONTJÁBÓL ÉRZÉKENY TERÜLET [ld. ugyanott] Ide tartoznak egyes külön jogszabály által kijelölt védett természeti területek	FELSZÍN ALATTI VÍZ ÁLLAPOTA SZEMPONTJÁBÓL KEVÉSBÉ ÉRZÉKENY TERÜLET [ld. ugyanott]
VÁSÁRHELYI TERV TOVÁBBFEJLESZTÉSÉNEK MINTATERÜLETE [61/2009. (V. 14.) FVM rendelet, 2. § 71. pont]		
NITRÁTÉRZÉKENY TERÜLET [61/2009. (V. 14.) FVM rendelet, 2. § 46. pont]		

1. ábra. Agrár-környezetvédelmi szempontból releváns földhasználati zónák a hazai szabályozásban

IV. AZ AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELMI JOG RENDSZERE

Mivel az agrár-környezetvédelmi jog normái az agrártevékenységeknek tulajdonítható környezetkárosítás, környezetveszélyeztetés, illetve környezetszennyezés^[25] megelőzésére, a kialakult károk mérséklésére, megszüntetésére, valamint a károsító tevékenységet megelőző állapot helyreállítására is irányulnak, ezért logikusan a környezetjog általános (horizontális, valamennyi szakterületet beszövé), illetve különös (vertikális osztású) részének agrárszektorban alkalmazható szabályait, általános elveit is magába foglalja ez a vegyes szakterület (pl. az elővigyázatosság, a megelőzés, az integráció, „a szennyező fizet” elveit). Ezek mellett a csak ennek a speciális szektorszeletnek a környezethasználóit címzettként jelölő, e részterületen belül azonban generálisnak számító normák is beletartoznak (pl. a „kölcsonös megfeleltetés” követelményrendszere, illetve a 2253/1999. Korm. határozat a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Programról és a bevezetéséhez szükséges intézkedésekről). Ezek a jogszabályhelyek, normatív formában is megjelenő elvek, követelmények alkotják az agrár-környezetvédelmi jog *általános részét*.

A jogterület *különös részét* környezetvédelmi szakterületi bontásban célszerű tárgyalni, az alapul szolgáló szabályozási tárgyak ezt teszik indokolttá. Az agrár-környezetvédelem ugyanis szinte valamennyi környezetvédelmi szakterülethez kapcsolódik.^[26] Fontos megjegyezni, a precíz illeszkedés nem abból adódik, hogy az agrár-környezetvédelmi jog igazodik a környezetjoghoz, csak a rendszerbe foglalás épül rá. A kiindulópont éppen az integráció környezetjogi elve, amelynek alapján a *környezetjog épül be alakító tényezőként az agrárjogba*. A rendszerezésnek tehát ezért szükséges tükröznie a környezetvédelmi nézőpontot, amelynek választását az indokolja, hogy a környezetjog – saját védelmi céljának teljesülése érdekében – keretet kíván adni a környezetet igénybe vevő és terhelő mezőgazdaságnak, átszöve annak jogi vetületét is.

Ebből kifolyólag az agrár-környezetvédelmi jog szerkezete – kis kiegészítéssel – választható a hagyományos környezetjogi csoportosításnak megfelelően: az agrár-környezetvédelmi jog *mediális* (környezeti elemeknek, médiumoknak megfelelő felosztású), *kauzális* (az egyes ártalmakhoz kötődő), *vitális* (élő környezeti elemet védő) és *zonális* (az egyes környezethasználatokat térben elkülönítő) részterületekből áll. A mediális részterületek köre zárt, hiszen a környezeti elemek adottak, noha amennyiben valamennyi (uniós hatásvizsgálati jog szerinti) ún.

[25] Az alábbi alapfogalmakat is magába foglaló tágabb összefüggésrendszert ld. a 2. ábra. *Környezetveszélyeztetés*: a környezetkárosodás (ld. alább) bekövetkezésének közvetlen veszélye; *környezetszennyezés*: a környezet valamely elemének a kibocsátási határértéket meghaladó terhelése; *környezetkárosítás*: az a tevékenység vagy mulasztás, amelynek hatására környezetkárosodás következik be;

környezetkárosodás: a környezetben, illetve valamely környezeti elemben közvetlenül vagy közvetve bekövetkező, mérhető, jelentős kedvezőtlen változás, illetve valamely környezeti elem által nyújtott szolgáltatás közvetlen vagy közvetett, mérhető, jelentős romlása [Kt., 4. §, 10., 7., 12. és 13. pontok].

[26] Kivételt képez a – természetvédelmi oltalom alatt nem álló – épített (települési) környezet védelme, mivel az agrárium ezt gyakorlatilag nem érinti.

környezeti tényezőt figyelembe vesszük, akkor pl. a kulturális örökség védelmét biztosító részterülettel, a *tájvédelemmel*,^[27] illetve az *állatvédelemmel*^[28] is ebben a körben számolhatunk, a mennyiségi és különösképpen a minőségi *vízvédelem*, a hasonlóan kétirányú *termőföldvédelem*, valamint a *levegőtisztaság-védelem* mellett. A *kauzális* részterületek csoportja nem tekinthető végesnek, nem zárható ki ugyanis az immár hagyományosak (pl. *hulladékgazdálkodás, veszélyes vegyi anyagok mezőgazdasági felhasználását szabályozó szakterület, zaj- és rezgésvédelem*), illetve fiatalabbak (ld. a *géntechnológiai módosítások környezeti kockázataival foglalkozó szakterület vonatkozó része, az agrár-géntechnológia vagy a fényszennyezés elleni védelem*) mellett akár még újabbak megjelenése sem. Külön csoportalkotó elem a *vitális* részterület, az agrár-természetvédelmi szabályozás, amely a *biológiai sokféleség*, illetve az *agrobiodiverzitás védelmét szolgáló eszközöket* szabályozza. Elnevezése szűkíti hatókörét, hiszen azért élettelen védett tárgyakkal is bír (pl. az élőhelyek alkotóelemei, fészkelő helyek stb.).

Végül egy „zonális” részterület is elkülöníthető arra tekintettel, hogy az agrár-környezetvédelem – funkciói betöltéséhez – kiemelt eszközként igényli egy sajátos földhasználati zónarendszer^[29] kialakítását és működtetését; különösen az agrár-természetvédelem *területspecifikus*. Nálunk egyes, másutt már bevált területtípusok még nem intézményesültek, ilyen a New Jersey-beli „soil conservation district”,^[30] vagy a kölcsönös megfeleltetés követelményeinek területi hatálya alá eső francia „zones d’action complémentaires” zónatípusok, de a jelenlegi típuskészlet még nem tekinthető véglegesnek, szerencsés is lenne ésszerű gazdagítása leginkább az élővilág védelme érdekében. A területgazdálkodásban és a területfejlesztésben a biodiverzitás megőrzésének az *összekötő kapocs szerepét* kell betöltenie, és mint átfogó jellegű, a többi témakörrel szerves egységet alkotó kérdésnek olyan vezérfonalként kell szolgálnia, amely biztosítja a különböző területfejlesztési és -felhasználási szakpolitikák közötti kézzelfogható és nélkülözhetetlen koherenciát.^[31] Magyarországon a hatalmas arányú szántóterület önmagában még nem feltétlenül járna ökológiai hátrányokkal, ám tovább árnyalja a képet, hogy a térségi meliorációs munkákkal, a vízrendezéssel, táblásításokkal, a mezsgyék megszüntetésével az ún. *ökológiai kiegyenlítő felületek*^[32] nagysága is jelentő-

[27] Mivel azonban a táj biológiai-geológiai egység, a világszerte elterjedt megoldásnak megfelelően hazánkban is a *természetvédelmi jog részeként funkcionál*.

[28] Az agrár-környezetvédelmi jog részterületeként említi az állatvédelmi jogot a külföldi szakirodalomban pl. Holzer - Reischauer, 1991, 120., Turner - Werner, 1998, 235.; Turner - Böttger - Wölfle, 2006, 290.

[29] Az agrár-környezetvédelmi (agrár-természetvédelmi) szempontból releváns földhasználati zónák hazai rendszerének összetettségét illusztrálja az 1. Melléklet.

[30] Dore et al., 2007, 325.

[31] A Régiók Bizottsága véleménye „új lendület a biológiai sokféleség csökkenésének megállítására terén” (2009/C 211/06), 15-16. pontok.

[32] *Ökológiai kiegyenlítő felületeknek* elsősorban a vízfelületekkel és állandó fás szárú vagy lágyszárú növényzettel borított zöldfelületek (vizes élőhelyek, mezsgyék, erdősavók, ligetek, csenderesek /re-mizek/, zöldfolyosók) tekinthetők. Ökológiai kiegyenlítő felületekké az intenzíven hasznosított agrár-

sen lecsökkent, veszélyeztetve a mezőgazdasági területek természetvédelmi szempontból fontos élőhely-szerepének betöltését.

A biodiverzitás fenntartásának alapja az egyes élőhelyek és azok hálózatainak védelme, amelynek égisze alatt a jogalkotó területi kategóriánként determinálja a földhasználat formáit és intenzitását. Mivel a rezervátumszerű védelem nehezen érvényesíthető, a megőrzés leghatékonyabb módja gyakran az ún. *fenntartható használat*,^[33] amelynek alkalmas terepei az *(agrár-)természetvédelmi jog által védett területek*. A Biológiai Sokféleség Egyezmény (1992, CBD, Rio) szerint a *védett terület* meghatározott védelmi cél érdekében létesített vagy szabályozott és fenntartott, földrajzilag meghatározott területet jelent.^[34] Ez a meghatározás rendkívül tág a „védelmi cél” lehetséges sokszínűsége miatt. A Természetvédelmi Világszövetség (IUCN,^[35] 2007) definíciója céltételezésében szűkebb. Meghatározása szerint védett területnek olyan földrajzilag pontosan lehatárolt, jogi és egyéb hatékony eszközök segítségével regisztrált, a WDPA-ban, World Database on Protected Areas, konzervációs célra szentelt és annak megfelelően kezelt térrészek minősülnek, amelyeknek funkciója a természet-, a kapcsolódó ökoszisztéma-szolgáltatások, illetve kulturális értékek hosszú távú megőrzése.^[36] A védett területtípusok, illetve a védelmet biztosító jogi mechanizmusok köre világszerte hatalmas változatosságot mutat. A nemzeti kijelölések ráadásul átfedést mutatnak a nemzetközi területtípusokkal, amilyen a Hortobágyi Nemzeti Park egyben világörökségi terület (World Heritage Cultural Landscape), UNESCO bioszféra rezervátum és majdnem harmada ramsari vizes élőhely is.^[37] Magyarország azon országok közé tartozik, amelyek *védett természeti területekre vonatkozó jogalkotása és gyakorlata* közvetlenül reflektál az IUCN-kategóriák többségére. A *területi védettség* azonban tágabban is értelmezhető fogalom, a magasabb, klasszikus szintjei (védett természeti területek) mellett más típusú, ám természetvédelmi célt ugyancsak osztó védelmi kategóriák is beletartozhatnak:^[38] a speciális agrár-környezetvédelmi zónák, így a Natura 2000 területek, az érzékeny természeti terü-

- térségekben a nedves biotópok és kisebb mértékben a fásítások váltak, mert a nagyüzemi táblákon akadályozták a korszerűnek tekintett agrotechnika alkalmazását. (Csemez - Horváth - Kollányi, 1997. 109.)
- [33] Fenntartható használat (hasznosítás): a természeti értékek olyan módon és ütemben történő használata, amely nem haladja meg megújuló képességüket, nem vezet a természeti értékek és a biológiai sokféleség csökkenéséhez, ezzel fenntartva a jelen és jövő generációk életlehetőségeit [Tt., 4. § m) pont].
- [34] 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről, 1. §.
- [35] International Union for Conservation of Nature and Natural Resources.
- [36] IUCN-WCPA kollektíva által finomított, ma is irányadó meghatározás (első definíció-változat Almeria, 2007), <http://www.iucn.org/about/work/programmes/pa/pa_what/> [Letöltés: 2011. 12. 03.]. Az IUCN-kategóriarendszer alkalmazásakor az első lépés annak megállapítása, hogy a terület (térrész) megfelel-e ennek a genus proximumnak, második lépés annak eldöntése, hogy melyik speciális területtípusba sorolható. (Dudley, 2008, 8.)
- [37] Lockwood, 2006, 95-96.
- [38] A Tt. által garantált védelem valamennyi természet közeli állapotú területre kiterjed, a Tt. tehát nem szűkíti le teljesen a védelem területi hatályát egyes kijelölt területekre az ún. enklávé-megközelítésre szorítkozva, melynek látókörébe összefüggő ökológiai rendszerek kevésbé férnek bele.

letek (ÉTT), illetve azok felülvizsgálata során kialakított Magas Természeti Értékű Területek (MTÉT), valamint az ökológiai hálózat további funkcionális alkotóelemei.

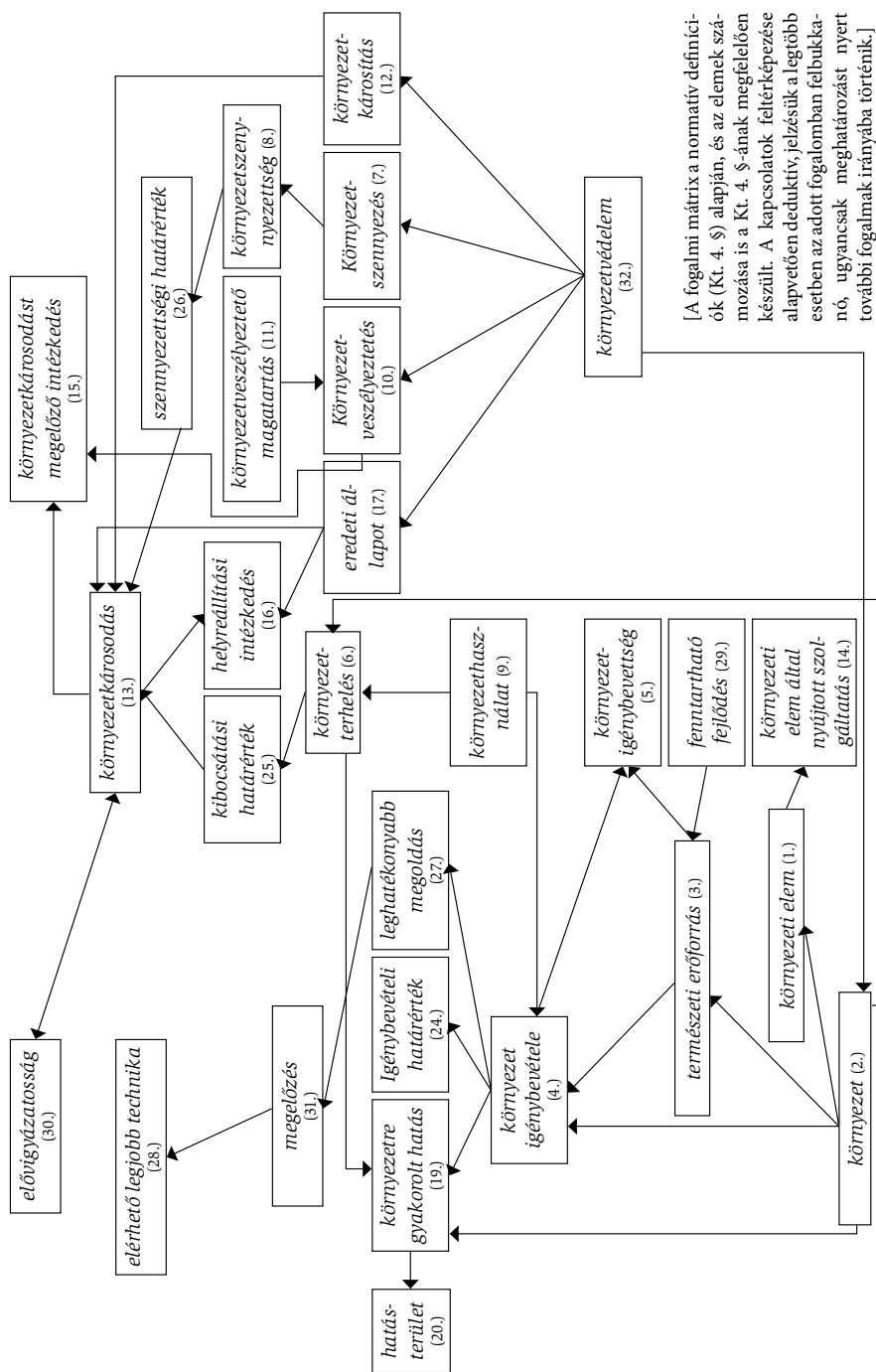
Az agrár-környezetgazdálkodási támogatási rendszer alkotóelemeinek körében bekövetkezett változásoktól függetlenül kijelenthető, hogy az agrár-környezetvédelmi programok ugyan – a *horizontális területi hatályú programoknak*^[39] köszönhetően – elvileg lefedhetik az ország egész területét, konkrét területi lehatárolások azonban csak néhány (cél)programhoz kapcsolódnak. A programválasztékban változást hozó dokumentumok lassan gyarapították ez utóbbiak körét. Az első program-kombinációt tartalmazó *Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program* csak a természetvédelmi szempontból értékes *Érzékeny Természeti Területek* programjaihoz,^[40] a *Nemzeti Vidékfejlesztési Terv* pedig már a *kedvezőtlen adottságú területek*^[41] támogatásaihoz is konkrét területeket rendelt. Az *Új Magyarország Vidékfejlesztési Program* második intézkedéscsoportjában jelent meg a harmadik területi lehatárolásra épülő alrendszer, a *NATURA 2000* intézkedéscsomaghoz kapcsolódóan.

A védett területek típusgazdagsága (1. ábra) ellenére előfordul, hogy a védelmi háló „szövedéke felfeslik valahol”. Erre épp egy Natura 2000 terület, a Borsod-Abaúj-Zemplén megye déli részén található sajlóadi erdő *kiemelt jelentőségű természet-megőrzési terület* szolgál szomorú példaként. Majdnem maradéktalan tarvágást hajtottak végre rajta, pedig a *HUAN20004* kódszám alatt, *Hernádvölgy és Sajóládi erdő* elnevezéssel kijelölt terület a legértékesebb *tölgy-kóris-szil keményfás ligeterdő (Quercus-Ulmetum)* élőhely-típusát foglalta magába. Az erdő többek között legalább három tucat természetvédelmi oltalom alatt álló madár-faj élőhelyeként szolgált, és a Sajó-völgy ökológiai folyosó szerepének betöltését is nagymértékben támogatta. A terület története rámutat a hatékony *ellenőrzés* fontosságára a normák végrehajtása vonatkozásában. Ellenkező esetben a kijelölt aktus önmagában *csak jogi védelmet* nyújt, amely a természetvédelmi szaknyelvben azt jelenti, hogy a kérdéses érték, területi védelem alá került ugyan, ám kizárólag *de iure*, a természetvédelmi szervezetrendszer – legtöbbször anyagi okokra visszavezethetően (természetvédelmi ösztönzőket, ellenőrzéseket érintő forráshiány) – nem képes a *de facto* védelem biztosítására.

[39] Ide tartoznak pl. az ökológiai gazdálkodás programjához kapcsolódó *ökológiai státuszú földterületek*, azaz (az ökológiai termelésről és az ökológiai termékek címkézéséről szóló, 2007. június 28-i 834/2007/EK tanácsi rendelet alapján) az ökológiai gazdálkodásra átállt (illetve átállás alatti) területek [61/2009. (V. 14.) FVM rendelet, 2. § 48. pont].

[40] 2009-ben továbbfejlesztett változatában Magas Természeti Értékű Területek (MTÉT) zónarendszere.

[41] *Kedvezőtlen adottságú terület (KAT)*: az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap társfinanszírozásában megvalósuló támogatások esetében a kedvezőtlen adottságú területek és az azokhoz tartozó települések megállapításáról szóló 24/2007. (IV. 17.) FVM rendelet alapján meghatározott, a MePAR-ban fizikai blokk szinten lehatárolt terület [61/2009. (V. 14.) FVM rendelet, 2. § 30. pont]. A KAT önmagában nem agrár-környezetvédelmi területtípus, de többletpontra jogosult az a gazdálkodó, akinek az agrár-környezetgazdálkodási célprogramba bevinni kívánt területe KAT-kategóriába esik.

2. ábra. A környezeti elemeket érintő (agrár-)környezethasználatokhoz kötődő alapfogalmak összefüggésrendszere

V. TOVÁBBI TARTALMI, ILLETVE JOGTECHNIKAI FELOSZTÁSOK

Tartalmuk alapján két normacsoportba kanalizálhatók az agrár-környezetvédelmi jog előírásai, nevezetesen – alaki jogforrástól függetlenül – *részletszabályokra*^[42] és *az egész jogterületet átszövő, annak minden részében érvényesülő előírásokra*.^[43] Utóbbiakra kitűnő példa a környezetjog teljes agrárszektort érintő elvrendszere is. Ennek egyik alkotóeleme, az *elővigyázatosság elve* részletes vizsgálatot, gondolatébresztő kitérőt érdemel, mivel fontos eszmei alapot képez és szorosan tapad az agrár-környezetvédelem több részterületéhez is, különösen az agrár-géntechnológia kockázatait kezelni igyekvő szabályozáshoz. Az Európai Bizottság elővigyázatossági alapelvről kiadott közleménye [COM(2000) 1 végleges] szerint az elv alkalmazásának *nem célja a „zéró kockázat” elérése, az elv alkalmazásához a környezetet vagy az egészséget fenyegető veszély bekövetkezésének és súlyosságának megbízható tudományos kockázatértékelését kívánja meg, amely ésszerű alapot ad a potenciális veszélyes hatásokkal kapcsolatos aggodalomra. A Bizottság kifejezetten politikai döntésnek tartja a társadalom számára „elfogadható” kockázat szintjének megítélését, amely adott esetben a védelmi intézkedés elmaradását is eredményezheti. A Bizottság idézett álláspontját tévesnek, valamint környezet-, illetve humán-egészségügyi szempontból veszélyesnek tartom, elsősorban a potenciális kockázatok mértékének és természetének, így a következmények felbecsülhetetlensége miatt.* Szomorú példaként emlékeztetnék arra, hogy a sztratoszférában található ózonréteget károsító CFC-gázok^[44] előzetes „tudományos kockázatértékelése” is megtörtént, ám csak földközeli környezetben, a nem sejtett környezetkárosodás, valamint az ózonlyukakkal összefüggésbe hozható egészségkárosodások mégis bekövetkeztek. A genetikai beavatkozás esetében sem látható előre, hogy *több „hatásviselő” fogyasztói generációval* a GMO-tartalmú élelmiszerek köztermesztésbe és közfogyasztásba vonása után milyen egészségügyi, pl. genetikai következmények ütik fel a fejüket. A kockázat mértékének ismerete nélkül – ebből következően – a jövő generációkkal szembeni felelőtlenségnek, kellő informáltság hiányában vállalt tömeges kísérletnek számít a GMO-tartalmú élelmiszerek

[42] Ld. pl. az 59/2008. (IV. 29.) FVM rendeletet a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméhez szükséges cselekvési program részletes szabályairól, valamint az adatszolgáltatás és nyilvántartás rendjéről. A részletszabályokkal kapcsolatban ld. a bevezetés utolsó gondolatát (bekezdését) is.

[43] Ld. pl. a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program alapelveit (fenntarthatóság és minőség) a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Programról és a bevezetéséhez szükséges intézkedésekről szóló 2253/1999. (X. 7.) Korm. határozat mellékletében.

[44] A halogénezett szénhidrogének egyik csoportja. Kibocsátásuk — montreali jegyzőkönyvnek köszönhetően még időben elért — csökkentése a megelőzés elvének globális sikertörténete lett, enélkül a Föld UV-sugárzás elleni természetes védelme fokozatosan megszűnt volna. A GMO-kockázatnál nem garantálható, sőt, valószínűtlen az utólagos beavatkozás eredményessége (a genetikai egészségkárosodás kezelése, illetve a természetes környezetbe jutott, azt követően elterjedt módosított gén visszahívása).

forgalmazása az ezzel kapcsolatos 2012 márciusában elrendelt hazai eseti ellenőrzés szigora is, amelynek „elfogadhatóságát” nem lehet politikai mérlegelés tárgyává tenni. A nem ismert mértékű, akár tragikus természetvédelmi és egészségügyi következmények esélye miatt egyetlen felelős és logikus döntés létezik: a Bizottság számára a GM-hatalmak elsősorban az Amerikai Egyesült Államok által tervszerűen tűnő módon rákényszerített értékrend-zavar állapotából történő kitörés, hazánk számára pedig a moratórium fenntartása. Az ózonréteg-károsodást megelőzően hiba csúszott a kockázatértékelésbe, amely az a hatásterület vonatkozásában hiányos volt, a kísérletek *térbeli* kiterjedésének szűkössége miatt, a GMO-termékek esetében pedig az *időbeli*, az időmúlás befolyásolhatatlansága miatt áthághatatlan korlát követeli meg a szoros értelemben vett, *felelős elővigyázatosságot*. Álláspontom szerint az elv alkalmazásának célja ezen a területen szűköszerűen *nem is lehet más*, mint a „*zéró kockázat*”. A Bizottság Közleményével^[45] vitatkozva állítom, hogy az elv felhívása addig *fogalmilag* nem lehet megalapozatlan, amíg az említett kockázatok eredményes kezelése nem garantálható. Amíg a mesterségesen megváltoztatott genomú élőlények, illetve azok bármely része, származéka fel nem mérhető veszélyt jelenthetnek: *a) a természetes élővilágra* (ld. pannon biogeográfiai régió különleges fajainak érzékenysége); *b) az agrártermékek GMO-mentességére* (ld. izolációs zónák alkalmatlansága a transzgén hordozó pollen „megállítására”), mivel a génmegszökés miatti genetikai keveredés nem zárható ki; illetve *c) az emberi egészségre*, amelynek védelme jelenleg még nem biztosítható teljes körűen, addig a kereskedelmi érdekek, szempontok hangsúlyozásának nincs létjogosultsága. A három felsorolt követelmény szorosan összefügg, és külön-külön bármelyiküknek elegendőnek kellene lennie a valódi értelemben vett *elővigyázatosság* érvényesítéséhez. Az értékrend abszurd felcserélése az elv felelőtlen visszajára fordítását eredményezi, holott az *elővigyázatosság* elvének éppen a legfontosabb, „bennefoglalt” alkotóeleme a *felelős gondolkodás*.

Az agrár-környezetvédelmi normák egyik része – visszatérve a jogterület felosztási lehetőségeihez – *közvetlen beavatkozást* jelent a vonatkozó életviszonyokba, a gazdálkodók magatartását determinálja, miközben más normák *közvetett szabályozást* valósítanak meg gazdasági ösztönzőkként, ilyenek az agrár-környezetgazdálkodási támogatások.^[46]

A jogterület normáinak kettős felosztása aszerint is végigvihető, hogy a normatömegét alkotó jogforrásokat *felsőbb (törvényi)*, illetve *alsóbb jogforrási szintekhez tartozásuk alapján* soroljuk be. Ugyanígy két kört képez a *hazai* vagy *szupranacionális*, közvetlen hatállyal bíró^[47] uniós *alaki jogforrásban* történő

[45] Bizottság, *Közlemény az elővigyázatosság alapelvéről*, COM(2000) 1, Brüsszel, 2000.2.2.

[46] A szabályozási módszerek adott esetben sajátosan keverednek is. A Natura 2000 kompenzációs támogatásra vonatkozó igényről történő lemondás (az igénylés akár szándékos elmulasztása) például nem mentesít a 269/2007. (X. 18.) Korm. rendelet Natura 2000 gyepterületekre vonatkozó földhasználati előírásainak betartási kötelezettsége alól.

[47] Ide tartoznak pl. a támogatási rendszert meghatározó normák, kitéve a Tanács 73/2009/EK rendelete (2009. január 19.) a közös agrárpolitika keretében tartozó, mezőgazdasági termelők

megjelenésük szerinti válogatás. Ebben az esetben metszetet is alkotnak a körök azon normák számára, amelyek formailag a magyar jogalkotás eredményei, tartalmilag azonban uniós előírásokból, azok végrehajtásából, áttételes átvételéből állnak. Az irányelvek normaszövege például – jogforrási sajátosságuknak köszönhetően – magyar köntösbe, alaki jogforrásba bújtatva lépi át a határt.^[48]

Végül, ugyancsak kettős rendszert alkotva – esetenként hosszas mérlegeléssel sem könnyen^[49] – szelektálhatók az agrár-környezetvédelmi normák aszerint is, hogy inkább *agrárjogi*, vagy *környezetjogi* kötődésűek-e. Az agrár-környezetvédelem szabályozási körébe vonható normák természetesen fogalmilag kivétel nélkül vegyesek, azaz mindkét jogterülethez tapadnak. Az *agrártermelési és környezetvédelmi érdekeket leginkább kiegyensúlyozottan megjelenítő jellegük* alapján egyes jogforrások számára azonban egy kiegészítő, „vegyes” csoport is elkülöníthető, a határozott besorolhatóság lehetőségének hiányában.^[50]

Környezetvédelmi kontextusban teljesen magától értetődő jelenség a specializáció folyamata, részletekbe menő jogi szabályozással.^[51] A kazuisztikus szabályozottság a védelem szempontjából szükséges és hasznos,^[52] ennek köszönhetően azonban az agrár-környezetvédelem – akár csak hazai jogforrásokból álló^[53] – szabályozásának *teljes körű* elemző bemutatása, a normatömeg egészének részletekbe menő áttekintése nagyságrendileg legalább száz íves terjedelmet igényelne.^[54]

- részére meghatározott közvetlen támogatási rendszerek közös szabályainak megállapításáról és a mezőgazdasági termelők részére meghatározott egyes támogatási rendszerek létrehozásáról, az 1290/2005/EK, a 247/2006/EK és a 378/2007/EK rendelet módosításáról, valamint az 1782/2003/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről, illetve a Tanács 1698/2005/EK rendelete (2005. szeptember 20.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról.

[48] A Tanács 91/676/EGK irányelve (1991. december 12.) a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméről a szó szerint azonos címzésű 27/2006. (II. 7.) Korm. rendeletben és végrehajtási rendeletekben [az 59/2008. (IV. 29.) FVM rendelet a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméhez szükséges cselekvési program részletes szabályairól, valamint az adatszolgáltatás és nyilvántartás rendjéről, 43/2007. (VI. 1.) FVM rendelet a nitrátérzékeny területeknek a MePAR szerinti blokkok szintjén történő közzétételéről] jelenik meg.

[49] Ld. pl. a 269/2007. (X. 18.) Korm. rendeletet a NATURA 2000 gyepterületek fenntartásának földhasználati szabályairól.

[50] Ld. pl. a 269/2007. (X. 18.) Korm. rendeletet a NATURA 2000 gyepterületek fenntartásának földhasználati szabályait.

[51] Stephens, 2009, 305.

[52] Jogi korlátok hiányában ugyanis az emberek nem hajlanak a természeti környezetet károsító tevékenységeik feladására (Wilkinson, 2002, 5.)

[53] Ehhez adódik a közösségi környezetjogi jogalkotás (beleértve az agrár-környezetvédelmi szabályozást), amely „az évek során az egyik legkomplexebb és kihívásokkal teli jogi rezsimet teremtette meg a környezet védelmére” (Sands – Galizzi (eds.), 2006, 15.)

[54] Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból nyújtott agrár-környezetgazdálkodási támogatások igénybevételének részletes feltételeiről szóló 61/2009. (V. 14.) FVM rendelet már önmagában is (lefelé kerekítve) 400 000 karakterből áll.

VI. AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELMI FOGALMI RENDSZER

Ahogy más jogterületek esetében is megszokott, az agrár-környezetjogi szabályozás tárgyai is egy sajátos szakzsargon használatát követelik meg. A környezetjogi, illetve a *speciális agrár-környezetvédelmi fogalmi rendszer értelemszerűen átszövi az általános és a különös részt is*, a fenntartható fejlődés, a kölcsönös megfeleltetés vagy az ökológiai státuszú földterület normatív fogalmait.

Az idegen szakkifejezések használatának kérdésköre összetett, helyes mértékének megtalálása ebben az esetben éppúgy, mint a legtöbb tudományterületen – pl. az orvostudományok ritka kivételével – élénk eszmecsere tárgyát képezheti. Véleményem szerint *kifejezésenként egyedi mérlegelés szükséges a latin, angol, német stb. eredetű szakszavak eseti használatának megítélésékor*. A környezetvédelmi beállítottságú agrárjogi szakirodalomban széles körben használt pl. a „*multifunkcionális mezőgazdaság*” jelzős szerkezet. Helyesebbnek hangzik a *többfunkciós, sokfunkciós* kifejezés, azonban ezzel sem sikerül kitörni a latin nyelv bűvköréből, hiszen a „*functio*” még mindig része az összetett szónak. A példa jól érzékelteti a meghonosodás fokozatait, a „magyar fül” érzékenységének természetes tompulását. Esetenként nem is könnyű a teljes körű magyarra fordítás (itt ugyan a *többszerepű* jelző jó megoldásnak kínálkozik), gyakran körülírást kényszerítene ki, körülményességet eredményezne (pl. transzdiszciplinaritás, kauzális), miközben az egyszavas idegen kifejezés is érthető az alapműveltség birtokában lévők számára.

Egyes kifejezések esetében, pl. a *környezetszennyezés*, jelentősebb eltérés mutatkozik a jogi, illetve köznyelvi jelentés között. Előbbi kifejezetten (ellenőrzéshez, szankcionáláshoz kötődő) jogalkalmazói meghatározásnak tekinthető (kibocsátási határértéket meghaladó terhelés), hiszen általános értelemben valamennyi *környezetterhelés*, azaz valamely anyag vagy energia közvetlen vagy közvetett kibocsátása a környezetbe [Kt., 4. § 6. pont] mennyiségétől függetlenül egyben annak szennyezését is jelenti.

VII. ÖSSZEGRZÉS

Az agrár-környezetgazdálkodási szabályozórendszer egy sokelemű, komplex hatásmechanizmusra épülő jogi, agroökológiai, illetve közgazdasági rendszerként^[55] ragadható meg. Elmondható róla, hogy a környezetvédelmi problémákhoz hasonlóan túlnó ugyan a jog birodalmán, de a jog igen lényeges tényezője a védelemnek,^[56]

[55] Tar, 2008, 38.

[56] Zoltán, 1985, 47.

ezért a természettudományokra támaszkodva vezető szerepet kell vállalnia a magartás-befolyásolásban a környezeti elemek és az élőhelyek megóvása érdekében. Az agrár-környezetvédelem – a területrendezés kedvező irányú befolyásolása mellett – jelentős *gazdasági* hatásokkal is jár, mivel hozzájárul a mezőgazdaság sokrétű (ökológiai, társadalmi, foglalkoztatási) funkcióinak betöltéséhez. A biológiai sokféleség csökkenése és az ökoszisztémák állapotromlása önmagában is hatalmas – eddig nagyrészt figyelmen kívül hagyott – gazdasági veszteségekkel jár.^[57] Az agrárpiacokra jelenleg még csekély közvetlen hatással vannak az agrár-környezetvédelmi intézkedések (az ökológiai termelés termékei azonban egyre népszerűbbek), összefüggésben azzal, hogy azok területein nem szükséges valamely piaci szervezet hatálya alá tartozó tevékenység végzése, csupán az általánosnál szigorúbb megfeleltetési kritériumok teljesítése.^[58]

A (kizárólag agrár-környezetjogi szempontok szerint) tárgyalt környezetjogi szakterületek védelmi gyakorlata néha csupán adminisztratív formalitással egyszerűsödik, mert a helytelenül értelmezett *gazdasági ésszerűség* mai meghatározása is még gyakran externáliaként kezeli a környezeti elemek károsodásának, valamint az abból továbbgyűrűző egészségkárosodások költségeit, holott ezek a károk is – késve, de nem múlva – biztosan bekövetkeznek, elhárításuk kényszere pedig elkerülhetetlen költségként visszaköszön. Hazánkban a becslés alapján a mezőgazdasági tevékenység káros hatásainak *teljes externális költsége* hektáronként közel 45 ezer Ft éves viszonylatban. A magyar társadalmat tehát a mezőgazdaság – szükségletkielégítő érdemeinek elismerése mellett – összességében legalább 250 milliárd forint externális költséggel terheli.^[59] Ennek legnagyobb része a nem megfelelő földhasználatnak, illetve a vegyi anyagok – még mindig túlzott mértékű – felhasználásának köszönhető, de valamennyi részterület szabályozási tárgyának problémái hozzájárulnak az összeghez, amelyet az agrár-környezetvédelem intézkedései hatékonyan képesek csökkenteni.

Az agrár-környezetvédelmi részterületek fentebb kiemelt elemei is rámutatnak arra a törvényszerűségekre, hogy a mezőgazdasági termelés említett sikerességének mára előfeltételévé vált annak környezetkímélővé alakítása, negatív következményeinek csökkentése, sőt lehetőleg felszámolása és jövőbeli keletkezésének megelőzése is. Az agrár-környezetjogi szabályozás *feladata a szükségtelen mértékű környezetterhelés elkerülésének, az agrárkörnyezet védelme szempontjából leghatékonyabb* eljárások alkalmazásának ösztönzése, minél nagyobb arányú, kiscgazdasági, családi gazdasági elterjesztése. A hazai *agrár-környezetvédelmi gyakorlat* ezzel kapcsolatban nehezíti a paradigmaváltás késlekedéséből fakadó problémákat. A 2009 augusztusában lejárt első öt éves agrár-környezetgazdálkodási programciklusban részt vett kis- és közepes gazdaságok egy része a szántóföldi célprogram esetében mintegy tízezer gazdálkodó a pályázati

[57] Az ökoszisztéma-szolgáltatásokkal kapcsolatos éves veszteség a számítások szerint eléri az 50 milliárd eurót [COM(2009) 400].

[58] Olajos, 2008, 234.

[59] Pál, 2005, 196.

feltételek – rájuk nézve kedvezőtlen – meghatározása miatt kimaradt a második ciklusból, így a bevételkiesést pótló kompenzációból is. A támogatási összeg nagy részét ezer hektárnál nagyobb területeket művelő agrárcégek kapják, annak ellenére, hogy az agrár-környezetvédelem – ideális céljaira tekintve jól láthatóan – nem a koncentráció terepe. Szintén a gyakorlatba ültetés során merült fel példa a javításra szoruló végrehajtás hiányosságaira: a gazdálkodók – számos panaszukból láthatóan – aggályosnak tartják, hogy gyakorlatilag kártalanítás^[60] nélkül jelölték ki területeiket a Natura 2000 rendszer részévé.

Sárándi szerint „a jogtudomány feladata az, hogy kutassa azokat a jogi eszközöket, amelyek a tudományos-technikai haladás számára nyílt teret biztosítanak a megfelelő társadalmi viszonyok kialakításán keresztül, továbbá hogy jogintézményeket, jogszabályokat javasoljon a tudományos-technikai forradalomból fakadó veszélyek elhárítása érdekében.”^[61] Sajátos csoportját alkotják ennek a veszély-összességnek a környezeti elemek szennyezéséből, károsodásából fakadó, leginkább az emberi egészséget fenyegető hatások.^[62] Sárándi bizonyára elsősorban a veszélyes üzemi felelősséget tartotta szem előtt tanulmányára írásakor, gondolata azonban magába foglalja az említett veszélyeket is,^[63] mivel azok – kivétel nélkül – szintén a tudományos-technikai forradalomból fakadnak, noha a 70-es évek elején még nem tűntek annyira jelentősnek, mint néhány évtizeddel később. A fejlődés nem megfelelő kézben tartása és az eltartó képesség szerinti használat fenntarthatósági elvének figyelmen kívül hagyása valamennyi környezeti elemet, különösen a termőföldet globális léptékben veszélyezteteti,^[64] ezért fel fog értékelődni a jog védelmi funkciója. Mivel a civilizációt építő ember, miközben evidencia számára, hogy levegő nélkül néhány perc alatt, víz nélkül néhány nap alatt és élelem nélkül néhány hét alatt elpusztul, mégis rutinszerűen hoz olyan döntéseket, amelyek végzetesen roncsolják e

[60] A bírák véleménye sem egységes a vonatkozó kártalanítási kérdésekben, ld. ezzel kapcsolatban az alábbi joggyakorlatban hozott, nem teljesen egybehangzó döntéseket. „Védett természeti területen természetvédelmi érdekből elrendelt gazdasági korlátozás miatt az erdőtulajdonos tényleges kárát meg kell téríteni” (EBH2007. 1669). Ezzel szemben a BH2009. 256 szentenciája szerint „jogszerűen, a természet védelmében erdőterületen elrendelt gazdálkodási korlátozás nem jogosít kártalanításra”. A Tt. 72. § (1) bekezdése valóban a *védett természeti területekre* szűkíti le a kártalanítási kötelezettséget, azonban az igazságosság igényével (és teleológiai értelmezéssel arra lehet következtetni, hogy a jogalkotó szándéka szerint szintén) *valamennyi* természetvédelmi érdekből – a Tt. hatálybalépését követően – elrendelt mező- és erdőgazdasági gazdálkodási korlátozás, illetve tilalom esetén vagy a termelékenység jelentős megváltoztatásának előírása következtében a tulajdonos vagy a jogszerű használó tényleges kárát meg kellene téríteni.

[61] Sárándi, 1972, 147.

[62] A hazai bírói gyakorlatban jól megfigyelhető *Sólyom* szerint az a fejlődésvonal, miszerint a veszélyes üzemi felelősség körét fokról fokra kiterjesztik a környezetvédelemben. (Sólyom, 1980, 30.)

[63] Ezt 1977 óta törvény is megerősíti, ld. a Ptk. 345. § (1) bek. második mondatát.

[64] Döntően a nem fenntartható földművelés következményeként évente 5-7 millió hektárnyi termőtalajt veszítünk világszinten (Simai, 2008, 200.), és ez csak az eróziós eredetű földvesztés, ehhez hozzáadódik a terhelésből, szennyezésből fakadó károsodás.

három lételem megtermelődésének feltételeit.^[65] Még időben alakult ki a védelmet biztosító jogi szabályozás, a kérdés csak az, hogy végrehajtása elég hatékony-e ahhoz, hogy céljait beteljesíthesse, mielőtt elfogynak, illetve asszimilációs képességük végéhez érnek „védett tárgyai”. A harmadik „lételem”, az élelem megtermeléséhez is szorosan kötődnek az agrár-környezetvédelmi jog, illetve a részét képező agrár-természetvédelmi jog zsenge területei. *Olvasztótégelyként ötvözik a vizsgált védelmi irányokat* a nagy területfedésével összefüggésben jelentős terhelést okozó környezethasználó szektor, a mezőgazdaság környezet- és természetkímélővé alakítására törekedve.

IRODALOM

- Ángyán József (szerk.) (1997): *Környezet- és természetvédelem, mezőgazdálkodás, vidékfejlesztés kutatási tématerület (témaösszefoglalók, tézisek, javaslatok) I. ZÖLD BELÉPŐ*, EU-csatlakozásunk környezeti szempontú vizsgálata, BKE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Gödöllő – Budapest.
- Beckwith, Silas – Thornton, Justine (2004): *Environmental Law*. Sweet & Maxwell.
- Bércesi Ferenc (2008): Környezet- és természetvédelmi igazgatás. In: Kilényi Géza (szerk.): *A Közigazgatási Jog Nagy Kézikönyve*. Complex Kiadó, Budapest, 2008, 1219–1258.
- Bogár László (2003): *Magyarország és a globalizáció*. Osiris, Budapest.
- Csák Csilla et al. (2010): *Agrárjog. A magyar agrárjog fejlődése az EU keretei között*. Novotni, Miskolc.
- Csemez Attila – Horváth Vilmos – Kollányi László (1997): Ökológiai kiegyenlítő felületek. In: Ángyán József (szerk.): *Környezet- és természetvédelem, mezőgazdálkodás, vidékfejlesztés kutatási tématerület (témaösszefoglalók, tézisek, javaslatok) I. ZÖLD BELÉPŐ*, EU-csatlakozásunk környezeti szempontú vizsgálata, BKE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Gödöllő–Budapest.
- Dore, Michael – Lichtenstein, Michael D. – Ricci, Richard F. – Steward, James (eds.) (2007): *New Jersey Environmental Law Handbook*. Seventh Edition, Government Institutes, an imprint of The Scarecrow Press, Inc., Lanham, Maryland.
- Dudley, Nigel (ed.) et al. (2008): *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*. IUCN, Gland.
- Fitzmaurice, Malgosia (2009): *Contemporary Issues in International Environmental Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham (UK).
- Földes Iván et al. (1966): *Mezőgazdasági jog*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hannam, Ian (2008): *Legal Framework for the Ecological and Biodiversity Needs of Soil: Progress towards an International Instrument for the Sustainable Use of Soil*. In: Jeffery, Michael Irwin et al. (eds) (2008): *Biodiversity conservation, law + livelihoods: bridging the north-south divide*. IUCN Academy of Environmental Law, Cambridge University Press, Cambridge.
- Holzer, Gottfried – Reischauer, Ernst (1991): *Agrarumweltrecht*. Springer-Verlag, Wien-New York.

[65] Bogár, 2003, 232.

- Jeffery, Michael Irwin et al. (eds.) (2008): *Biodiversity conservation, law + livelihoods: bridging the north-south divide*. IUCN Academy of Environmental Law, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kilényi Géza (szerk.) (2008): *A Közigazgatási Jog Nagy Kézikönyve*. Complex Kiadó, Budapest.
- Kiss Károly (szerk.) (2005): *Tiltandó támogatások. Környezetvédelmi szempontból káros támogatások a magyar gazdaságban*. L' Harmattan Kiadó, Budapest.
- Krämer, Ludwig (2002): *Casebook on EU Environmental Law*. Hart Publishing, Oxford – Portland, Oregon.
- Lockwood, Michael (2006): *Global Protected Area Framework*. In: Lockwood, Michael – Worboys, Graeme L. – Kothari, Ashish: *Managing Protected Areas, A Global Guide*. IUCN, Earthscan, Cromwell Press, London, 73–100.
- Molnár Imre: *A természetvédelem tárgyai*. In: Földes Iván – Molnár Imre – Nagy László – Seres Imre Veres József (1966): *Mezőgazdasági jog*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Olajos István (2008): *A vidékfejlesztési jog kialakulása és története*. Novotni Kiadó, Miskolc.
- Olajos István (2010): *A földhasználati és a támogatási piramis*. In: Csák Csilla et al.: *Agrárjog. A magyar agrárjog fejlődése az EU keretei között*. Novotni, Miskolc, 188–189.
- Pál János (2005): *Külső költségek a mezőgazdaságban*. In: Kiss Károly (szerk.): *Tiltandó támogatások. Környezetvédelmi szempontból káros támogatások a magyar gazdaságban*. L' Harmattan Kiadó, Budapest.
- Sands, Philippe – Galizzi, Paolo (eds.) (2006): *Documents in European Community Environmental Law*. Second edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sárándi Imre (1972): *A tudományos-technikai forradalom és a jogtudomány*. In: *Gazdaság és jogtudomány*, VI. 147–172.
- Simai Mihály (2008): *A világgazdaság a XXI. század forgatagában, Új trendek és stratégiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sólyom László (1980): *Környezetvédelem és polgári jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Stephen, Tim (2009): *International Courts and Environmental Protection*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tar Ferenc (2008): *Fenntartható földhasználati stratégia kialakítása Magyarországon*. Doktori értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Turner, George – Werner, Klaus (1998): *Agrarrecht: ein Grundriss*. Ulmer, Stuttgart.
- Turner, George – Bottger, Ulrich Wölflé, Andreas (2006): *Agrarrecht: ein Grundriss*. DLG-Verlag, Frankfurt am Main.
- Wilkinson, David (2002): *Environment and Law*. Routledge, London.
- Zoltán Ödön (1985): *Kártérítési felelősség a környezet védelmében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Place de RAAB,
en Hongrie.

RAAB LE 2. Septembre 1809.

L'Adjut. Command. d' HÉNIN DE CUVILLER, Baron de l'Empire
Chef d'Etat major du Gouvernem. Français, Command. d' Armes de RAAB.

Invite la municipalité à exempter
de loger des militaires les professeurs

Molik

Berta

& Brauniska

Les Talens et le mérite personnel de
ces trois Savans, m'engage à vous les
recommander d'une manière particulière
L'intention de Sa Majesté Napoléon
notre Auguste Empereur en d'accorder
protection à ces hommes de lettres paisibles.

Le Command. Delaplanche

Bon Hénin de Cuviller